

PARŪPINAMIEJI VEIKSMAŽODŽIAI BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, parūpinamieji veiksmažodžiai, vartosena, norminimas, žodynas

ĮVADINĖS PASTABOS

Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre rengiant *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* (toliau – BŽ) tikslinamos kai kurios bendrinės kalbos normos, faktai, jų pateikimas. Viena iš veiksmažodžių grupių, nors ir negausi, tačiau kelianti sunkumų bendrinės kalbos vartotojams, kalbos kultūros puoselėtojams ir žodynininkams, yra parūpinamieji veiksmažodžiai.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje parūpinamieji veiksmažodžiai laikomi tranzityvinių veiksmažodžių atmaina, pabrėžiama, kad tai „atskira, nors negausi reikšminė grupė, turinti ryškių skiriamųjų formos požymių“ (DLKG 287; LG 226). „Jie daromi iš tranzityvinių veiksmažodžių su priesaga *-dinti* ir žymi veiksmą, kuriuo pasirūpinama, kad kas nors įvyktų, būtų padaryta kitų veikėjų. Plg.: *statyti namą : statydinti namą* (pasitelkus statybininkus, meistrus), *kalti žiedelį : káldinti žiedelį* (pas kalvį), *áusti juostą : áusdinti juostą* (pas audėją)“ (DLKG 287). Kaip teigiama, parūpinamieji (kuratyviniai) veiksmažodžiai dar vadinami neveikiamaisiais priežastiniais veiksmažodžiais. Jų darybos pamatas – aktyvaus veiksmo (dažniausiai sekventyvinės reikšmės) veiksmažodžiai (DLKG 399).

SAKINIŲ SU PARŪPINAMAISIAIS VEIKSMAŽODŽIAIS KOMPONENTŲ YPATYBĖS IR LEKSIKOGRAFINIO PATEIKIMO SKIRTUMAI

Dėl parūpinamųjų veiksmažodžių formaliųjų ir semantikos ypatybių, jų skyrimo kriterijų nuo priežastinių ir kitų veiksmažodžių rašyta nemažai (LKG II 25, 265; Jakulienė 1975; Paulauskienė 1979: 12, 1994: 286; LKM

110, Savičiūtė 1984: 73–78, 1985: 236–251, 1986: 206–209, 1995: 129–141 ir kt.). Be kitų svarbių formos ir semantikos kriterijų, remiantis Fridricho Kuršaičio, Jono Jablonskio, kitų autorių darbais (Kurschat 1876: 122; Jablonskis I 289; LKM 110), pačiu svarbiausiu parūpinamųjų veiksmažodžių skiriamuoju požymiu laikytinas papildomo subjekto, t. y. subjekto tarpininko, buvimas giliajame, o kartais ir paviršiniame kuracijos sakinio (t. y. sakinio su parūpinamuoju veiksmažodžiu) lygmenyje. LKŽ ir DŽ₂ duomenų pagrindu buvo tyrinėtos kuracijos sakinių giliojo lygmens komponentų semantikos ypatybės, nustatyti semantinio derinimo (semantinės dermės) dėsningumai (Savičiūtė 1985: 236–251). Iš jų išryškėjo (žr. lentelę „Kuracijos sakinių giliojo lygmens semantinis derinimas“, ten pat, p. 239) trys pagrindinės situacijos, kurias galima apibūdinti tokiomis perifrazėmis:

- 1) ‘įsakymo galią turintis subjektas rūpinasi, įsako, kad kas (tarnas, budelis ir pan.) ką padarytų’, pvz.: *Karalius jam galvą nukiūrsdino*;
- 2) ‘užsakovas (koks nors asmuo, kuris nemoka ar kuriam sunku atlikti tam tikrą darbą) rūpinasi, užsako, kad kas (tam tikros srities, amato specialistas, meistras ir pan.) ką padarytų’, pvz.: *áusdinti (juostas), dīrbdinti (antkapį), káldinti (kryžių), mėgzdinti (megztinį), siúdingi (batus, paltą), statýdinti (namą, bažnyčią, rūmus), rašýdinti (testamentą) ir pan.*; *Vyskupas pastatýdino bažnyčią*;
- 3) ‘koks nors asmuo rūpinasi, prašo, liepia, kad kas (koks nors tarpininkas) ką padarytų’, pvz.: *siūsdinti (laišką) ir pan.*

Kaip parodė BŽ žodyniniams straipsniams surinkti duomenys, bendrinės kalbos vartosenoje išlieka daugiausia antrojo ir šiek tiek trečiojo pogrupio parūpinamųjų veiksmažodžių. Pirmojo pogrupio veiksmažodžiai atspindi praeities realijas ir jų paprastai prireikia rašant ar pasakojant apie senovę.

Sakiniuose su parūpinamaisiais veiksmažodžiais daiktą, medžiagą ar abstrakciją reiškiantys žodžiai paprastai neužima subjekto tarpininko pozicijos. Randamas vienas kitas šio tipo pavyzdys yra tarpinis tarp kuracijos ir kauzacijos: veiksmažodžio **ésdinti** reikšmė, vartojama chemijoje, DŽ_{3-6e} laikoma parūpinamąja, o LKŽ, LKŽ_e ir BŽ – priešastine, pvz.: *Sieros rūgštis vartojama metalams é[sdinti]* (DŽ_{2-6e}). Įvertinus įvairius skiriamuosius kriterijus, veiksmažodžiai **pažīndinti**, **veīkdinti**, **žiódyti**, DŽ laikyti parūpinamaisiais, BŽ pateikiami kaip priešastiniai.

Bendrinės lietuvių kalbos žodyne, remiantis BŽPP ir BŽIn reikalavimais, įvardžio *kas* klausimais stengiamasi nurodyti pagrindinį ir fakultatyvųjį

veiksmazodžių junglumą, tačiau abi junglumo rūšys viena nuo kitos kokiomis nors formaliomis priemonėmis neskiriamos. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyniui* daug pasitarnaujančiame *Lietuvių kalbos veiksmazodžių junglumo žodyne* (Sližienė 2004: 35) nurodomas vienintelio parūpinamojo veiksmazodžio **siūdinti**, ~a, ~o (pa-)₅ „pasirūpinti, kad kas siūtų“ pagrindinis ir skliausteliuose pateiktas fakultatyvusis junglumas: **Nom Acc (Dat) (išGen) (pasAcc)** [C P B O A_c] bei pažymėtos aktantų semantinės funkcijos: *Nom Hum Acc –Anim Dat +_ Anim pasAcc Hum išGen –Anim*¹. Junglumo ypatybės iliustruojamos šiais sakiniais: „Drabužius *mama jai* siūdindavo *pas kaimo siuvėją*; Iš to *milelio* pasiūdinau *vyrui kostiumą*; Pasiūdink *baldams apdangalus*; *Pas ką* siūdinai *kamanas?*; *Kurpes tėvai* siūdindavo, nepirkdavo“ (Sližienė 2004: 35). Pažymima, kad „Vietoj pasAcc sakinyje gali būti Loc, žymintis vietą, kurioje dirba siuvantis asmuo, pvz.: *Išėigines sukneles kai kurios ponios siūdinasi siu vykloje.*“ (2-oji pastaba, Sližienė 2004: 35). Kaip teigia Nijolė Sližienė, sangražinių parūpinamųjų veiksmazodžių junglumas esminių skirtumų nuo nesangražinių neturi: „Sangražinio veiksmazodžio *siūdintis* vartojimas skiriasi tik tuo, kad sakinyje nebūna naudininko, kurį atstoja sangražos afiksas *-s(i)* (pastarojo reikšmę gali sustiprinti savybinio įvardžio forma *sau*), pvz.: *Iš avių kailių pasisiūdinau (sau) naujus kailinius.*“ (1-oji pastaba, Sližienė 2004: 35). Remiantis minėtais parūpinamųjų veiksmazodžių tyrimais ir išsamia veiksmazodžio **siūdinti** junglumo analize, BŽ suformuluotas toks veiksmazodžio *siūdinti* straipsnis²:

siūdinti, *siūdina*, *siūdino* vksm. [prp.]³ (ką, kam, kame) rūpintis, užsakyti, kad kas (ppr. siuvėjas, batsiuovys) siūtų: *Siūdinu vyrui kostiumą siuovykloje.* | sng. (pas ką): *Pas jį daug kąs siūdinasi. Dabař palankiausias mētas siūdintis – tākome nuolaidq.* | sng. (ką, kame, pas ką, iš ko): *Siūdintis (sau) ortopēdinę āvalynę. Siūdinuosi pāltq iš lygaūs kašmýro āudinio. Vakarinę suknēlę ji siūdinosi mōdelių namuosē pas gařsų dizāinerį. Pasiūlyta siūdintis vėliavas tōms parāpijoms, kuriōs jū dar neturi.* | sng. neig. (ko): *Nemēgstu individualiai siūdintis drabužių, įsigyjū gataviū.*

¹ A – agentas (veiksmo atlikėjo funkcija); C – kauzatorius; P – patientas (veikiamo daikto, būsenos turėtojo funkcija); B – beneficentas (adresato, gavėjo, turėtojo funkcija); O – šaltinis (veiksmo, būsenos ištakų, pradinės būklės funkcija); A_c – agentas kauzatorius; +Anim – gyvas daiktas, kartu asmuo; –Anim – negyvas daiktas; Hum – asmuo (t. p. asmenų kolektyvas, įstaiga ir pan.) (Sližienė 2004: 6).

² Čia cituojami šio straipsnio autorės 2003 m. rašyti, vėliau papildyti ir taisyti, Klementinos Vosyltės redaguoti parūpinamųjų veiksmazodžių BŽ žodyniniai straipsniai. Galutinai suredagavus žodyną, jie gali keistis.

³ Pažyma [prp.] (= parūpinamasis veiksmazodis) BŽ tekste šiuo metu yra skirta paieškos reikalams.

Bendrinės lietuvių kalbos žodyne pateikiant parūpinamuosius veiksmažodžius, atsakyta žodynų naudotojams sunkiai suprantamo nuorodinio būdo, kai šie veiksmažodžiai neaiškinami, o tik pažyma prp. (parūpinamasis veiksmažodis, DŽ_{1-6e}), cur. (verbum curativum, parūpinamasis veiksmažodis, LKŽ, LKŽ_e) siejami su pamatiniais veiksmažodžiais ar jų reikšmėmis. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* taikoma apibrėžimo formulė „pasirūpinti (užsakyti, įsakyti, liepti, prašyti ir pan.), kad kas (paprastai tam tikros srities specialistas) darytų tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“. Apibrėžime įvardžiu *kas* pasakoma, kad yra kitas veikėjas, kuris fiziškai atlieka kuruojamą veiksmą. Jei įmanoma, žodžio, reiškiančio šį veiksmo atlikėją, semantika patikslinama (*siūdinti – siūva siuvėjas; statydinti – stāto statybininkai, (nu)kiřsdinti – nūker-ta (gálvq) būdelis* ir t. t.). Stengiamasi pateikti aiškių iliustracinių pavyzdžių, kuriuose būtų įvardytas įsakymo galią turintis subjektas arba papildomai išreikštas veikėjas, fiziškai atliekantis užsakytą (įsakytą, lieptą, prašytą ir pan.) veiksmą, arba pasakoma, kad toks veiksmas atliekamas paslaugas teikiančioje įmonėje (dirbtuvėje, taisykloje, ateljė ir pan.), pvz.:

liėdinti, *liėdina, liėdino* vksm. [prp.], **líedinti**, *líedina, líedino* (ką) rūpintis, užsakyti, kad kas (ppr. meistrai) lietu⁴: *Kūnigas statydino bažnyčią, liėdino varpūs. Įsibróvėliai svetimtaūčiai varpūs išsivėždavo ir iš jų liėdindavo patránkų svėdinius.* | sngr. (ką, kame): *Añtkapius liėdinomės pamiñklų dirbtùvėse.*

Nors toks apibrėžimo būdas neretai sudaro dirbtinės, nenatūralios, ilgos kalbos įspūdį, tačiau nefilologams yra suprantamesnis už darybines pažymas ir nuorodas į pamatinį žodį (Naktinienė 2000: 21–22; 2006: 24).

1 LENTELE. Parūpinamųjų veiksmažodžių pateikimo žodynuose pavyzdžiai

DŽ _{6e}	LKŽ _e	BŽ
áusdin ti , ~a, ~o prp. austi 1. ~imas (1)	áusdinti , -ina, -ino cur. austi 1: Dirbinsiu laivelį, ausdinsiu žėgglelį KlpD44. refl. tr.: Jos jau nebesi- ausdina jokių penknyčių, ripsinių, blakyčių sijonų I.Simon.	áusdinti , <i>áusdina, áusdino</i> vksm. [prp.] (ką, pas ką, kam) pasirūpinti, užsakyti, kad kas (ppr. audėja) austų (1 r.): <i>Jos ausdina dovanóms gobelėną pas garsią tekstilininkę.</i> sngr. (ką): <i>Áusdinausi lovātiesių ir užúolaidų komplėktą.</i>

⁴ Žr. antrą išnašą.

DŽ _{6e}	LKŽ _e	BŽ
<p>káldin ti, ~a, ~o prp. kalti 3: <i>K. noragą,</i> <i>pasagą, pi-</i> <i>nigus</i></p>	<p>káldinti, -ina, -ino Š; M 1. cur. 1 kalti 6: Net turi tą daryti iš akmenų kaldintų Bb¹²Moz20,25. Akmuo kaldintas R399. 2. K cur. 1 kalti 10: Káldinti pasagus J. O prie naujos žagrelės kaldinki noragužius LTR. Noragą ar verstuvę į ragotinę ar kardą kaldinti S.Dauk. Ir duomi tau valę savo pinigus savo žemėje kaldinti Bb1Mak15,6. Kaldinu žiedelį J.Jabl. [...] Kaldink tiltaitį per ežeraitį N174. Nekáldinki žieduželio, nemušdinki varduželio JV74. [...]</p>	<p>káldinti, <i>káldina</i>, <i>káldino</i> vksm. [prp.] (ką, kame) rūpintis, užsakyti, kad kas (ppr. meistras) kaltų (3 r.): <i>Krýžių ir žvakidės káldinome metálo dirbtùvėse.</i> neig. (ko): <i>Žiedų nekáldinsime, piřksime gátavus.</i> sng. (ką, pas ką): <i>Ji káldinasi pas juvelyrą papuošalų komplektą.</i></p>
<p>statýdin ti, ~a, ~o prp. statyti: <i>Namus s.</i> sng.: ~tis <i>namą.</i> ~imas(is) (1)</p>	<p>statýdinti (-yti), -ina, -ino [...] 3. NdŽ cur. statyti 5: Statýdink naujus staldus J. Ponas tiltą statýdina J.Jabl. Vytautas statýdino įvairiose vietose Lietuvos bažnyčias A1884,22. refl. tr. NdŽ, DŽ¹: Mes namų nesistatýdinam, neturim pinigų Mrj. Didžioji Lietuvos dvarininkų dalis sau rūmus statýdinosi, sekdami klasicizmo stiliumi rš. [...]</p>	<p>statýdinti, <i>statýdina</i>, <i>statýdino</i> vksm. [prp.] (ką, kam) rūpintis, užsakyti, kad kas (ppr. statybininkai) statytų: <i>Jiė námą statýdina dūkteriai.</i> sng. (ką): <i>Kaimýnas žáda statýdintis naujūs úkinius pástatus.</i> neig. sng. (ko): <i>Námo nesistatýdinsime, geriaū piřksime bûtą.</i></p>

PARŪPINAMŪJŲ VEIKSMAŽODŽIŲ VARTOSENOS YPATYBĖS

Vartosenos retumas ir nenuoseklumas

Parūpinamieji veiksmažodžiai – tai senovinė, tačiau nykstanti, vartojama nenuosekliai⁵ ir mėginama išsaugoti bendrinės kalbos veiksmažodžių gru-

⁵ Lietuvių kalbos institute 2004 m. vasario 26 d. vykusiam vertėjų ir redaktorių seminare straipsnio autorė atliko nedidelę žodinę apklausą. Seminaro dalyvių buvo paklausta, ar jie kalbėdami (ne rašydami, redaguodami ar versdami) patys vartoja veiksmažodžius *siūdinti*

pė. Iš DŽ₃ pateiktų 95 parūpinamųjų veiksmažodžių (įskaitant priešdėlinius), atrinktų DŽ_{3k} priemonėmis, Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno duomenys, prieinami per internetą, kiti interneto kalbos ištekliai, randami paieškos įrankiu <http://www.google.lt/>, patvirtina ne visų jų vartoseną. Pavyzdžiui, nerasta naujų veiksmažodžio *pirkdinti* pavyzdžių, nors tokia situacija dabartiniais laikais būtų visai įmanoma, tarkime: *pirkdinti sklėpą sūnui (per tarpininką)*, *pirkdintis būtų (gyvenant užsienyje ir įgaliojus draugę)* ir pan., o žodynuose (DŽ_{2-6e}, LKŽ ir LKŽ_e) veiksmažodis *pirkdinti* iliustruojamas tik tautosakos pavyzdžiais:

pirkdiñ||ti, ~a, ~o *prp.* p i r k t i 1: *Dirbdinsiu žagrelę, ~siu jautukus, kaldinsiu noragėlius (d.)* (DŽ_{2-6e}).

pirkdinti (-yti), -ina, -ino

1. cur. pirkti 1: Dirbysiu žagrelę, pirkdysiu jautukus, kaldysiu noragelius KlpD44. Ar pirkdinsi vainikėlį? Ar duosi dorelėlį? JV218 (LKŽ_e).

Šiuo metu BŽ yra 107 parūpinamieji veiksmažodžiai, iš jų – 39 nepriešdėliniai: *ausdinti, darýdinti, dirbdinti, gabéndinti, griáudinti, grįsdinti, káldinti, kárdinti, kásdinti, kėldinti, kėpdinti, kiřpdinti, kiřsdinti, kùldinti, kùrdinti, kviėsdinti, líedinti, máldinti, mėgzdinti, mùšdinti, nėrdinti, nėšdinti, plákdinti, rašýdinti, ráudinti³, siúdingi, siųsdinti, skėlbdinti, skùsdinti, statýdinti, šáudinti, šaũkdinti, taisýdinti, varýdinti, véldinti, veřpdinti, veřsdinti, vėsdinti, vėždinti*. Iš jų į *Dažninį dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodyną* pateko tik *káldinti, siúdingi, statýdinti* (Grumadienė, Žilinskienė 1998).

Kadangi parūpinamųjų veiksmažodžių grupė yra maža, greta jų vartojami panašias situacijas reiškiantys kiti paprastieji (ne parūpinamieji) veiksmažodžiai, nors ir vienais, ir kitais atvejais darbus atlieka ne patys užsakovai, o atitinkamos srities specialistai: siuvėjai, statybininkai, kirpėjai ir pan.,

ir *statýdinti*, esant aiškiai situacijai, t. y., kai turima galvoje, kad subjektas ne pats siuva ar stato, o darbus užsako ir už juos sumoka. Buvo pasiūlyti 3 atsakymo variantai: „Visada vartoju“, „Kartais vartoju“, „Niekada nevartoju“. Seminaro dalyviai, atsakydami teigiamai, pakeldavo ranką. Dėl veiksmažodžio *siúdingi* nuomonę pareiškė 29 seminaro dalyviai: „visada vartoju“ – 14 (48 proc.), „kartais vartoju“ – 4 (14 proc.), „niekada nevartoju“ – 11 (38 proc.). Dėl veiksmažodžio *statýdinti* nuomonę pareiškė 24 seminaro dalyviai: „visada vartoju“ – 6 (25 proc.), „kartais vartoju“ – 16 (67 proc.), „niekada nevartoju“ – 2 (8 proc.). Tai, kad kalbos specialistai – vertėjai ir redaktoriai, nuo kurių veiklos labai priklauso bendrinės lietuvių kalbos būklė, minėtus veiksmažodžius patys šnekamojoje kalboje vartoja ne visi ar nereguliariai, tik patvirtina tai, kad parūpinamųjų veiksmažodžių vartoseną bendrinėje lietuvių kalboje nėra labai paplitusi.

pvz.: *siūdinti*, bet *taisýti*, *truñpinti*, *siaūrinti* (*páltq*); *statýdinti*, bet *ireñgti*, *múryti* (*nāmq*); *kiřpdinti* bet *šukúoti*, *garbanóti*, *pláuti*, *dažýti* (*pláukus*). Neretai tokie veiksmažodžiai vartojami viename sakinyje, pvz.: *Kartais į siu- vyklą kreipiasi ir vyrai. Tačiau jie neketina ką nors siūdintis, dažniausiai nori susitaisyti drabužius* (G); *Siūdintis naują suknelę ar taisytis seną?*

Parūpinamieji veiksmažodžiai vartojami ne su visais priešdėliais. Pavyzdžiui, DŽ₃ pateikta *áusdinti*, *išáusdinti*, bet nėra *pri(si)áusdinti*; turėta duomenų veiksmažodžiui *parašýdinti*, bet jų, matyt, neturėta veiksmažodžiui *rašýdinti* (pastarasis jau pateiktas DŽ_{5e-6e}) ir pan.

Ne iš visų pamatinio veiksmažodžio reikšmių padaromos atitinkamos parūpinamosios reikšmės. Pavyzdžiui, **mėgzdinti** (mezginius) yra parūpinamoji reikšmė, o *aguřkai mėzga, žiedai užsimezga* neturi parūpinamųjų atitikmenų.

Paplitimas tarmėse

Netiksliai parūpinamųjų ir jų pamatinių (padaromųjų) veiksmažodžių vartoseną yra atsiradusi dar ir dėl to, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų nežino, ką parūpinamieji veiksmažodžiai reiškia, nes savo gimtosiose patarmėse jų neturi. Tai daugiausia rytų ir pietų aukštaičiai. Padaromųjų veiksmažodžių vartoseną vietoj bendrinės kalbos parūpinamųjų kartais fiksuojama ir LKŽ bei LKŽ_e, pvz.: **siúti** [...] 2. žr. *siūdinti* 1 (ilustruojama sakiniais iš Kupiškio, Rodūnios, Skrebotiško, Eržvilko, Miežiškių, Meškuičių, Apso, J. Kardelytės knygos *Gervėčių tarmė*, p. 78 bei J. Paukštelio raštų (LKŽ XII 631). *Sekant šiuo siúti „siūdinti“* (LKŽ_e) precedentu, kai leksikografiškai įteisinama pamatinio (padaromojo) veiksmažodžio vartoseną parūpinamąja reikšme, galbūt ir BŽ būtų galima pasielgti analogiškai: parūpinamuosius atitikmenis turinčių pamatinių veiksmažodžių straipsniuose papildomai pateikti atskirą reikšmę kaip parūpinamojo veiksmažodžio ar jo parūpinamosios reikšmės variantą, pvz.: *Siuvóosi páltq siuvýkloje (pas gėrą siuvėjq)*. Tai ne tik įteisintų esamą padėtį ir atitiktų didelės bendrinės kalbos vartotojų dalies interesus, bet ir padėtų žodyno skaitytojams sužinoti, kad yra parūpinamasis veiksmažodis.

Pietų ir rytų aukštaičių vilniškių patarmėse tranzityviniai veiksmažodžiai su priesaga *-inti* nebūna parūpinamieji. Jų reikšmės dažniausiai sutampa su atitinkamų bendrinės kalbos pamatinių veiksmažodžių reikšmėmis (Naktinienė 1997: 154–162), pvz.:

pirkdinti (-yti), -ina, -ino [...] 2. tr. *pirkti*: Landžioja vaikai po tvoras, kelines palupa, rubašką palupa, ir tu pirkdin' vėl Lz. Pirkdinta laška Lz. Any (*jie*) pirkdino cukrų pigiau Lz. Kūgį peša, turgun veža, o bernėkai pirkdina LKKIII204(Lz) (LKŽe).

Plačiausiai parūpinamieji veiksmažodžiai vartojami žemaičių, neretai vakarų aukštaičių (suvalkiečių), retai šiauliškių, kurie ribojasi su žemaičiais, randami iš šių kraštų bei iš Mažosios Lietuvos kilusių autorių raštuose, tuose kraštuose surinktos tautosakos rinkiniuose. Senuosiuose raštuose jų būta kur kas daugiau ir įvairesnių.

Pamatinis veiksmažodis vietoj parūpinamojo veiksmažodžio

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje (DLKG 2006: 287) nurodoma, kad „šnekamojoje kalboje kartais linkstama jų (parūpinamųjų veiksmažodžių – G. N.) nevertoti, sakyti *siūtis paltą*, užuot saktus *siūdintis paltą*. Mat šie veiksmažodžiai žymi įprastus veiksmus ir iš šnekos situacijos kartais savaime aišku (arba nesvarbu), kas juos atliks“; „Tas veikėjas, kuris pasirūpina, kad veiksmas būtų atliktas, čia yra svarbesnis, negu tas, kuris iš tikrųjų atlieka veiksmą“ (LKM 1976: 110). Neretai taip ne tik sakoma, bet ir rašoma. Atitinkamais pamatiniais (padaromaisiais) veiksmažodžiais reiškiamos situacijos suvokimas dažnai priklauso nuo konteksto, pvz., *atstatyti aplėistą pastatą* gali reikšti ir tiesioginius savininko darbo veiksmus, ir parūpinamąją situaciją, kai darbus atlikti yra pasamdyti statybininkai. Net jei subjekto semantika aiškiai rodo, kad juo reiškiamas asmuo pats nedirbs fizinio darbo, dažnai pavartojamas pamatinis (padaromasis), o ne parūpinamasis veiksmažodis, pvz.: *Didikas pastatė* (// *pastatydino*) *rūmus*. Veiksmažodis *pastatyti* pavartotas net kruopščiai parengtame vadovėlyje, kuriame kalbant apie valdovą būtų geriau pasirinkti pagrindinį normos variantą – parūpinamąjį veiksmažodį *pastatydinti* (paryškinta straipsnio autorės), pvz.:

Be didžiosios sienos, jis (Cin Ši Chvang Di – įterpta G. N.) pastatė rūmus, kuriuose tilpo 10 000 žmonių. 700 000 karo belaisvių ir pašauktų valstiečių statė jo milžinišką laidojimo kambarį (Pasaulis I 210).

Esama ir daugiau tokio pobūdžio vartosenos atvejų (Savičiūtė 1985; Savičiūtė–Naktinienė 1995). Įdomu, kad panašūs kuratyvų vartosenos reiškiniai pastebimi ne tik lietuvių, bet ir suomių bei norvegų kalbose (Rackevičienė 2001: 29; 2002: 138, 142–144).

Parūpinamasis veiksmožodis vietoj pamatinio veiksmožodžio

Nesuvokiant parūpinamųjų ir pamatinių (padaromųjų) veiksmožodžių skirtumą, kartais pavartojami parūpinamieji veiksmožodžiai nusakyti situacijoms, kai subjektas pats atlieka veiksmą, pvz.: *siuvėja siūdina (=siuva) kostiumėlį* ir pan. Nors tokia vartoseną vargu ar gali būti pateisinama bendrinėje kalboje, jos atvejų yra užfiksuota tarmėse, pvz.:

mėgzdinti (-yti), -ina, -ino [...] 3. tr. *mėgzti*: A jau i žmogui mėgzdini pirštines? KzR. Da aš turiu gobtūrą ..., mezgėjėlių megzdintą JV416. | refl. tr.: Žakietuką pradėjau mėgzdytis KzR (LKŽ_e);

numėgzdinti [...] 2. tr. *numėgzti*: Numėgzdino žmogui jakę KzR (LKŽ_e).

Greičiausiai panašus parūpinamojo veiksmožodžio vartojimas neparūpinamąja reikšme yra užfiksuotas ir J. Jablonskio užrašytame sakinyje:

statydinti [...] 3. [...] Miestuose labai geros mokama statydinties krosnys J.Jabl (LKŽ_e).

Polinkis į tokio tipo netikslią vartoseną, kaip rodo interneto, spaudos ir šnekamosios kalbos pavydžiai, ypač būdingas veiksmožodžiui *kaldinti*, nors atitinkamo darbo atlikimo vieta vadinama (*monetų, medalių*) *kalyklà*, o ne *kaldyklà*. Vartojant apibendrintai ir nesant išsamesnio konteksto, būna neaišku, kas turima galvoje sakant (rašant) *kaldinti kryžių, medalį, monetà, pamiñklà, pinigùs* ir pan. – užsakymas kalti kryžių, medalį, monetas, paminklą, pinigus ar užsakymo atlikimas, t. y. konkretus specialistų darbas. Toliau pateikiamame pavyzdyje iš konteksto matyti, kad kalbama apie konkrečius fizinius veiksmus, todėl turėjo būti pavartotas pamatinis (padaromasis) veiksmožodis *nukàlti* (paryškinta straipsnio autorės):

*Daugelį domino pagal senovinį modelį pagamintas monetų kalimo presas. Užtvoti per jį sunkiu kūju ir pačiam pasigaminti pinigėlių galėjo kiekvienas panorėjęs [...]. Kas norėjo, galėjo čia pat pasimokyti kalvystės amato ir gal net kai ką **nukaldinti** (= nukalti) savo mylimajai. (LŽ. 2004 06 02: 24). Daug kas norėjo **nusikaldinti** (= nusikalti) pinigėlių (parašas po nuotrauka; ten pat).*

*Tautodailininkai Miesto dienos šventėje **kaldins** (= kals) ir „vietinę valiutą“ (T: Lietuvos rytas, 2001).*

Vis dėlto pamatinio veiksmožodžio *kalti* daugiareikšmiškumas, nesant sakinyje objekto, gali kelti neaiškumą, kas turima galvoje – kalti vinį į

medį, kalant vėnis gaminti medinį daiktą, pvz. inkilą, ar tam tikru būdu kalant metalą gaminti iš jo dirbinį, pvz.:

[...] *smalsuoliams stebint, pins, vys, aus, žies, droš, kaldins (= kals)* (T: Lietuvos rytas, 2001).

Gali būti, kad minėti pavyzdžiai rodo tam tikrą, nors ir neaiškių polinkių į kai kurių parūpinamųjų veiksmažodžių papildomą sudėtingų darbo veiksmų raiškos atspalvį. Vis dėlto nėra pagrindo manyti, kad toks atspalvis jau yra susiformavęs, todėl *Bendrinės kalbos žodyne* jie nepateikiami, ir tokia vartoseną bendrinėje kalboje neskatinama.

LEKSIKALIZACIJOS REIŠKINIAI

Kai kurie veiksmažodžiai su priesaga *-dinti* (ar jų reikšmės), anksčiau laikyti parūpinamaisiais, BŽ laikomi patyrusiais leksikalizacija, pvz.: **kildin||ti**, ~a, ~o prp. kilti 6; nurodyti, surasti kilmę; **siedin||ti**, ~a, ~o prp. sieti (DŽ_{3-6e}). Plg.:

nukiřsdinti, *nukiřsdina, nukiřsdino* vksm. [...] **2.** [prp.] (ką, kam) pasirūpinti, įsakyti, liepti, kad kas (ppr. budelis) nukirstų (galvą), paskirti mirties bausmę – nukirsti galvą: *Karalius jam nukiřsdino galvą* (flk.). **3.** teis. įvykdyti mirties bausmę – nukirsti galvą: *Jō įsākymu niēkas nebūvo nukiřsdintas ar pakārtas*.

2 LENTELE. Leksikalizacijos pavyzdžiai

DŽ	LKŽ _e	BŽ
kildin ti , ~a, ~o prp. k i l t i 6; nurodyti, surasti kilmę: <i>Jis save ~o iš bajorų. K. žodį iš kurios kalbos. ~imas</i> (1)	kildinti , -ina, -ino tr. <i>nurodyti, surasti kilmę</i> : Graikai kildina savo gentis iš mitologijos rš. Iš kur kildintini vietovardžiai bei šiaip tikriniai vardai? rš. Kur tik galima, žodžiai kildinami iš šaknų, ypač veiksmažodinių EncIX513. Esmi linkęs lietuvių ē kildinti iš siaurojo ē K.Būg.	kildinti , <i>kildina, kildino</i> vksm. 1. (ką, iš ko) nurodyti, nustatyti kilmę: <i>Lietuvōs vařdą priimta kildinti iš upėvardžio. Kai kuriē istorikai liñkē kildinti Birūtę iš įtakingos didikų giminės. 2.</i> (ką) KILDYTI 1: <i>Kildinti tēšlā [mieles]</i> (kul.).

DŽ	LKŽ _e	BŽ
<p>síedin ti, ~a, ~o prp. s i e t i: <i>Su protėvių kultu ~tinogintarinės žmonių fgūrėlės.</i> ~imas (1)</p> <p>–</p>	<p>siėdinti, -ina, -ino cur. sieti. 1. Als <i>rišti, tvirtinti</i>: Siedinti virvę į balkį J. 2. <i>nustatyti tarpusavio ryšį</i>: Su protėvių kultu siedintinos ir gintarinės žmonių figūrėlės, rastos Juodkrantėje rš. Pažangioji visuomeninė mintis universitete pirmiausia siedintina su Joachimo Lelevelio vardu rš.</p> <p>atstatýdinti 1. KŽ cur. atstatyti 4: Daba pradeda atstatýdyt [nugriautus paminklus] Mšk. refl. KŽ: Daba Kražiai atsistatýdina labai Krž. 2. KŽ cur. atstatyti 9. refl. Š, Rtr, KŽ: Ministrų kabinetas atsistatýdino rš. Pasiryžo net atsistatýdinamą prašymą paduoti J.Jabl.</p>	<p>síedinti, <i>síedina, síedino</i> vksm. (ką, su kuo) nustatyti tarpusavio ryšį, sąsajas: <i>Lietuvos nepriklausomybę Krašėvskis síedino su Výtautu. Lietuvojė randamì auskarai paprastai síedinami su galvos dangos arba plaukų puošimù.</i></p> <p>atstatýdinti⁶, <i>atstatýdina, atstatýdino</i> vksm. [...] 2. (ką) atleisti iš pareigų (dėl tam tikrų aplinkybių): <i>Visúotinis susirinkimas atstatýdino valdýbos pirmininką.</i> sng. atsakyti pareigų (dėl tam tikrų aplinkybių): <i>Tarnáutojas gáli arba atsistatýdinti pàts, arba búti atlėistas už nusižengimùs. Atsistatýdino bánko valdýtojas.</i></p>

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

1. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*, kuriame pateikiamos bendrinės kalbos vartosenos pagrindinės (prestižinės) ir šalutinės normos, sudėti tik tie parūpinamieji veiksmažodžiai, kurių vartoseną yra paliudyta ne tik žodynų, bet ir kitų bendrinės kalbos rašytinių šaltinių, tekstynų, interneto komunikacijos ar vartojami bendrinėje šnekamojoje kalboje.

2. Parūpinamųjų veiksmažodžių vartojimą bendrinėje kalboje lemia kelios priežastys: šie veiksmažodžiai nevartojami rytų ir pietų aukštaičių patarmėse, negausios leksemos bei nepilnos paradigmos, kitų panašaus tipo

⁶ Dėl šio žodžio vertinimo žr. KancKP 47.

paprastųjų veiksmažodžių vartojimas kartu su parūpinamaisiais (dažnai net viename sakinyje), išreiškiamos situacijos sudėtingumas ir kt.

3. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* taikoma parūpinamųjų veiksmažodžių apibrėžimo formulė „pasirūpinti (užsakyti, įsakyti, liepti, prašyti ir pan.), kad kas (paprastai tam tikros srities specialistas) darytų tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“. Atsisakyta nuorodinio būdo, kai parūpinamieji veiksmažodžiai neaiškinami, o tik gramatine pažyma siejami su pamatiniais veiksmažodžiais

4. Stengiamasi pateikti aiškių iliustracinių pavyzdžių, kuriuose būtų įvardytas subjektas (įsakymo galią turintis asmuo, užsakovas), būtų papildomai išreikštas veikėjas, fiziškai atliekantis užsąkytą (įsąkytą, lieptą, prašytą ir pan.) veiksmą, arba pasakoma, kad toks veiksmas atliekamas paslaugas teikiančioje įmonėje ir pan.

5. Parūpinamųjų veiksmažodžių vartojimas vietoj pamatinių (padaromųjų) laikomas nenorminiu ir norminamajame žodyne nefiksuojuamas.

6. Pamatinių (padaromųjų) veiksmažodžių vartojimas vietoj parūpinamųjų yra laikomas įprastu bendrinės, ypač šnekamosios, kalbos reiškiniu ir galėtų būti fiksuojamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*.

7. Pateikiant parūpinamuosius veiksmažodžius žodyne sąmoningai nutolta nuo LKŽ, LKŽ_e, DŽ_{1-6e} leksikografinės tradicijos, tikintis, kad apibrėžtys ir aiškesni iliustraciniai pavyzdžiai padės bendrinės kalbos vartotojams geriau suvokti šių archajiškų veiksmažodžių ypatybes, taisyklingiau juos vartoti ir išsaugoti bendrinėje kalboje.

ŠALTINIAI

BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).

DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Atsak. redaktorius J. Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

DŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 2-as papildytas leid. Atsak. redaktorius J. Kruopas. Vilnius: Mintis, 1972.

DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 3-ias pataisytas ir papildytas leid. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

DŽ_{3k} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. 3-io pataisyto ir papildyto leidimo kompiuterinis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Matematikos ir informatikos institutas, 1995.

DŽ₄ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Ketvirtas leidimas. Vyr. redaktorius S. Keinys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 4-o

- leidimo elektroninis variantas (kompaktinė plokštelė), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002. Internetinis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002. Prieiga per internetą: www.lki.lt.
- DŽ_{5e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Penktas (kompiuterinis) leidimas. Kompaktinė plokštelė. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2003.
- DŽ_{6e} – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas. Kompaktinė plokštelė. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- G – Interneto vartosenos pavyzdžiai, atrinkti paieškos įrankiu <http://www.google.lt>.
- Grumadienė L., Žilinskienė V. 1998: *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas* (abėcėlės tvarka). Vilnius: Mokslo aidai.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX*. Ats./vyr. red. J. Balčikonis, J. Kruopas, K. Ulvydas, V. Vitkauskas, Vilnius, 1941–2002.
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. [Atnaujinta versija, 2008]. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LŽ – *Lietuvos žinios*. Dienraštis.
- Pasaulis I – Emblemas T., Hetlandas O. et. all. *Pasaulis I: Pasaulio istorija iki 1850 m.* Istorijos vadovėlis. Iš norvegų kalbos vertė Eglė Išganaitytė, red. Rimanta Jokimaitienė. Vilnius: Vaga, 1999.
- T – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro parengtas Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Prieiga per internetą: donelaitis.vdu.lt/tekstynas.

LITERATŪRA

- BŽIn – „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ rengimo instrukcija (rankraštis).
- BŽPP – Liutkevičienė D., Naktinienė G. „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ rengimo pagrindai ir principai (rankraštis; Valstybinės lietuvių kalbos komisijos aprobuota), 1998, 1–3.
- DLKG 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-oji pataisyta laida. Red. Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jablonskis J. 1957: *Rinktiniai raštai I*. Sudarė J. Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Jakulienė A. 1975: Priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių skyrimo kriterijai. – *Kalbotyra* 26 (1), 78–81.
- KancKP – *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Pataisytas ir papildytas leidimas. Parengė Pranas Kniūkšta. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas,

1998. Internetinis leidimas. Sudarytojas Pranas Kniūkšta, vyr. red. Rasuolė Vladarskienė, 2007. Prieiga per internetą: *kanceliariniaipatarimai.lki.lt*.
- Kurschat F. 1876 : *Grammatik der littauischen Sprache*. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.
- LG – *Lithuanian Grammar*. Ed. by Vytautas Ambrazas, Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- LKG II – *Lietuvių kalbos gramatika. II: Morfologija*. Vyr. red. Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1971.
- LKM 1976: Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslas.
- Naktinienė G. 1997: Pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių priešastiniai veiksmažodžiai žodynuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 154–162.
- Naktinienė G. 2000: Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos. – *Kalbos kultūra* 73, 12–24.
- Naktinienė G. 2006: Svarbesnieji *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno semantikos aspektai*. – *Leksikografija ir leksikologija* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 19–33.
- Paulauskienė A. 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*, Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rackevičienė S. 2001: *Kauzacijos raiška Baltijos regiono kalbose (kauzatyviniai veiksmažodžiai ir veiksmažodiniai junginiai)*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2001.
- Rackevičienė S. 2002: Morfologiniai lietuvių, norvegų ir suomių kalbų kauzatyvai. – *Kalbotyra* 51 (1), 135–146.
- Savičiūtė G. 1984: Parūpinamieji veiksmažodžiai ir sakinio struktūra. – *Jaunųjų filologų darbai* 1, 73–78.
- Savičiūtė G. 1985: Parūpinamųjų veiksmažodžių semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 24, 236–251.
- Savičiūtė G. 1986: Dėl lietuvių kalbos priešastinių veiksmažodžių reikšmės aprašymo. – *Jaunųjų filologų darbai* 2, 206–209.
- Savičiūtė-Naktinienė G. 1995: Lietuvių kalbos priešastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių leksikografinis pateikimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 129–141.
- Sližienė N. 2004: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 2(2), Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Gauta 2011 12 12

CURATIVE VERBS IN THE
BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS
(DICTIONARY OF STANDARD LITHUANIAN)

S u m m a r y

Curative verbs constitute a small group of archaic words preserved in standard Lithuanian. Their rare occurrence in actual usage must have been determined by the scarcity of lexemes and lack of systematicity (e.g. *siūdintis naują suknelę ar taisytis seną?* ‘*should I have another dress made or have the old one mended?*’), a limited number of prefixes attached to them, not being found in some dialects, the complexity of a situation described by them, their context-dependent understanding, similarity with causative verbs, likely confusion with the base verbs referring to crafts or other professional activities etc.

The norm setting *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of Standard Lithuanian*) includes curative verbs, which are found in dictionaries and other written sources, such as newspapers, language corpora, internet and standard spoken Lithuanian. In an attempt to contribute to a better understanding of these verbs and their more accurate usage, the *Dictionary of Standard Lithuanian* offers an explicit formulaic definition: ‘to have something done (order, ask, insist etc.) by someone (usually a specialist in the field), as indicated by the base verb’ and includes clear illustrative examples. The *Dictionary* also gives well-formed cases of lexicalisation (e. g. *atsistatydinti* ‘to resign’); however, instances of actual usage where curative verbs replace respective base verbs (e.g. *kaldinti* ‘to have something made using a hammer, as by a blacksmith’ rather than *kalti* ‘to hammer, to make with the hammer’) with no lexicalisation are treated as violating the norm and are not included into the *Dictionary*. Common cases, when in standard spoken Lithuanian base verbs replace respective curative verbs, are not treated as violating the norm (e.g. *kalti* ‘to hammer, to make with the hammer’ rather than *kaldinti* ‘to have something made using a hammer, as by a blacksmith’), presently, such cases are not featured in the *Dictionary of Standard Lithuanian*.

KEY WORDS: standard language, curative verbs, usage, accuracy.

GERTRŪDA NAKTINIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
g.naktiniene@lki.lt